

רשויות שבת

דוד ריינוס

יציאות השבת; המענה הראשונה, ופרקים נוספים
בהמשך מסכת שבת עוסקים בדיני הוצאה מרשות לרשות.
ננסה במאמר זה לסכם את הגדרות הרשויות ודיניהן,
תוך הרחבה באפשרות לערב עיר עולמה
בעירוב אחד בימינו.

שני איסורים נאמרו בתורה בקשר לחלוקת הרשויות בשבת: האחד הוא איסור
העברה מרשות לרשות, והשני הוא איסור טלטול ארבע אמות ברשות הרבים.
כאן נדון בגדרי הרשויות, בתקנות חכמים, ובמציאות ודיניה.

יסודות האיסורים

המקור בתורה לאיסור הוצאה מרשות לרשות הוא פסוק מפורש בציווי משה
לעם להימנע מלהביא חומרים נוספים למלאכת המשכן, וכמו שכותבת הגמרא:

הוצאה גופה היכא כתיבא? אמר ר' יוחנן: דאמר קרא "ויצו משה ויעבירו
קול במחנה לאמר איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקודש,
ויכלא העם מהביא". משה היכן הוה יתיב? במחנה לוייה. ומחנה לוייה
רשות הרבים הוא, וקאמר להו לישראל לא תפיקו ותיתו מרשות היחיד
דידכו לרה"ר. שבת צו ע"ב

ואילו המקור לאיסור טלטול ארבע אמות ברה"ר נלמד מסברא:

אלא כל ארבע אמות ברה"ר גמרא גמירי ליה.

שם

וכן מסכם הרמב"ם:

הוצאה מרשות לרשות מלאכה מאבות מלאכות היא. ואע"פ שדבר זה עם
כל גופי תורה מפי משה מסיני נאמרו, הרי הוא אומר בתורה: "איש ואשה
אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקודש ויכלא העם מהביא". הא למדת,
שההבאה מלאכה קורא אותה. וכן למדו מפי השמועה המעביר ברה"ר
מתחילת ארבע לסוף ארבע, הרי הוא כמוציא מרשות לרשות וחייב.

זהו יסוד איסור הוצאה וטלטול. כמבואר לעיל איסור התורה הוא רק בהוצאה מרה"ר לרה"י ולהפך, או טלטול ד"א ברה"ר.

חכמים תיקנו לשבת עוד שתי רשויות: כרמלית ומקום פטור. בהגדרה המדוייקת של רשויות אלו נדון בפרק העוסק בכך, אולם לצורך ענייננו כאן נוסיף שדינו של מקום פטור – כשמו כן הוא, שפטורים על כל העברה ממנו ואליו, ואילו דין כרמלית מתחלק: לעניין הוצאה דינה (מדרבנן) כרה"י לעומת רה"ר, וכרה"ר לעומת רה"י, כלומר – שהמוציא ממנה לרשות הרבים חייב מכת מרדות מדרבנן, וכן ממנה לרה"י, והוא הדין לעניין הכנסה מרה"י ורה"ר אליה. ולעניין טלטול בתוכה דינה כרה"ר מדרבנן, שהמטלטל בתוכה ארבע אמות חייב מכת מרדות מדרבנן.

ובגמרא:

אבל ים ובקעה ואיסטוונית והכרמלית אינה לא כרה"ר ולא כרה"י, ואין נושאים ונותנים בתוכה, ואם נשא ונתן בתוכה פטור. ואין מוציאים מתוכה לרה"ר ולא מרה"ר לתוכה, ואין מכניסים מרה"י לתוכה ולא מתוכה לרה"י, ואם הוציא והכניס פטור. שבת ו ע"א

הגדרת הרשויות

החלק המסובך והחשוב ביותר בהגדרת מהות האיסור בכל מקום ומקום, האם הוא מדאורייתא או מדרבנן, ומתוך כך בבחינת הדרכים להתירו במקומות שונים, נעוץ בהגדרות המדוייקות של רשויות השבת, ובעיקר בהגדרת רשות הרבים והכרמלית.

רשות היחיד

בהגדרת רשות היחיד כותבת התוספתא:

ואיזו היא רשות היחיד חריץ שהוא עמוק י' ורחב ד' [=טפחים], וכן גדר שהוא גבוה י' ורחב ד' זו היא רה"י גמורה. שבת פ"א מ"א

ומפרש הריטב"א:

פי' אפילו כגון זה חשוב רה"י כאילו היא בית שיש בו ארבעה על ארבעה [=טפחים] ומוקף מחיצות גבוהות עשרה ו ע"א ד"ה איזהו

כלומר, פשוט שכל שטח של יותר מד' על ד' המוקף מחיצות של עשרה טפחים הוא רה"י וחדוש הגמרא הוא שמחיצה יכולה להיות גם מורד – קיר חיצוני, או קיר עומק. כך מובן גם מביאור הגר"א שכותב על הגדרת רה"י של בעל השו"ע כ"מקום המוקף מחיצות עשרה טפחים ויש בו ד"ט על ד"ט":

פשוט בכמה מקומות, ועיקרה בברייתא שם גדר, דלא כפירש"י שם.

או"ח שמה א ד"ה מקום

הגדר המפריד את רשות היחיד וקובעה כרשות בפני עצמה, הוא היותה מקום ראוי לשימוש, כאשר ד"ט על ד"ט הוא הגודל המינימלי לכך, וכן היותה נפרדת מסביבתה על-ידי מחיצות של י"ט לפחות – שהן מחיצות חשוכות (ועיין גם בבא בתרא ו ע"ב בעניין הפרדת חצרות).

בתוך רה"י מותר מדאורייתא לטלטל בלי הגבלה, וכן מותר להעביר ממנה למקום פטור ולהפך. עוד אסור מדרבנן להעביר ממנה לכרמלית ולהפך, ואסור מדאורייתא להעביר מתוכה לרה"י ולהפך. חכמים הוסיפו על רה"י גדר "קרפף שלא הוקף לדירה", ויבואר לקמן.

רשות הרבים

ואיזו היא רשות הרבים סרטיא ופלטיא גדולה ומבואות המפולשין זו היא רשות הרבים גמורה.

שבת ו ע"א

רשות הרבים היא מקום המשמש את הרבים, כגון: סרטיא – דרך מעיר לעיר, פלטיא – רחבה שמשמשת להילוך ולשימוש רבים, ומבואות המפולשים – רחובות שפתוחים משני עבריהם לרה"י ומתוך כך הרבים משתמשים בהם.

אלו גדרי רה"י הפשוטים וההגיוניים שנלמדים מסברא והיגיון. אמנם כיוון שאת כל גדרי מלאכת שבת לומדים ממלאכות הקמת המשכן, הרי מצאנו כמה הגבלות לגדרי רה"י ע"פ רה"י שמצאנו במשכן.

רוחב

לגבי מדות הרוחב נאמר בגמרא:

אמר רב משום רבי חייא עגלות תחתיהן וביניהן וצידיהן רשות הרבים.

שבת צט ע"א

לפי חשבונות הגמרא שם יוצא שהעגלות של קרשי המשכן עם הקרשים תפסו ט"ו אמה (נחלקו רש"י ור"ת בצורת הליכת העגלות שנשאו את קרשי המשכן, ואולם דברי הגמרא הנם לכו"ע). ועל זה שואלת הגמרא: "אלא דקיימא לן דרך הרבים ט"ז אמה?", כלומר, הרי אמרה המשנה¹⁴ שדרך הרבים ט"ז אמה? ומתרת: "אמה יתירה הוא" כלומר עוד אמה הייתה בדרך העגלות במדבר ובה היה הולך בן לוי שתפקידו להשיגח על יציבות הקרשים, ומכאן שבאמת דרך העגלות במשכן הייתה ט"ז אמה וזהו שיעור רה"י לעניין שבת, שצריכה להיות רחבה לפחות ט"ז אמה.

קירוי

אמר רב שמואל בר יהודה אמר רב אבא אמר רב הונא אמר רב המעביר ד' אמות ברה"ר מקורה פטור לפי שאינו דומה לדגלי מדבר. שבת צח ע"א וכך פסק הרמב"ם:

איזוהי רה"ר מדבריות ויערים ושווקים ודרכים המפולשים להן ובלבד שיהא רוחב הדרך ט"ז אמה ולא יהא עליו תקרה. שבת פ"ד ה"א

מקום מהלך ששים ריבוא

מתוך הלימוד של גדרי רה"ר מ"דגלי מדבר" לומדים חלק מן הראשונים שאחד מגדרי רשות הרבים הוא שיעברו במקום שישים ריבוא אנשים כל יום, או לפחות שתהא ראויה למעבר שישים ריבוא איש, ואולי מספיק גם שיגורו שם אנשים כמניין הזה. וכך כותב רש"י: "ר"ה – משמע רחב ט"ז אמה ועיר שמצוין בה ששים ריבוא"¹⁵, וכתבו עליו התוס': "פירש הקונטרס ומצויין בה ששים ריבוא, וכן יש בה"ג דבעינן דריסת ששים ריבוא"¹⁶. אומנם בבה"ג שלפנינו, שהוא כנראה המקור הקדום ביותר לדין זה, לא נזכר הצורך בשישים ריבוא כדי להיחשב כרה"ר, אולם דבר זה ניתן לתירוץ ע"י שינויי הגרסאות, וכך מביא באמת הרב כשר ב"תורה שלמה" שדין זה מופיע בבה"ג במהדורת אספמיא עמ' 131.

לעומתם טוענים ראשונים רבים, שהלימוד מדגלי מדבר הוא רק על צורת הדרך, ולא על מספר האנשים העוברים בה¹⁷, ולפיכך רה"ר היא כל דרך או שטח שרוחבו ט"ז אמה, שאינו מקורה ואין לו מחיצות (רשימה של הראשונים הסוברים כשתי השיטות לעיל מובאת בבה"ל¹⁸, ושם מובאות רוב דעות להחמיר, כלומר לא להצריך שישים ריבוא לקביעת רה"ר, ואילו ב"תורה שלמה"¹⁹ מובאת רשימה שרובה להקל, ע"ש).

כרמלית ומקום פטור

אבל יש ובקעה והאיסטוונית והכרמלית אינה לא כרה"ר ולא כרה"י, ואין נושאים ונותנים בתוכה, ואם נשא ונתן בתוכה פטור. ואין מוציאין מתוכה לרה"ר ולא מרה"ר לתוכה ואין מכניסין מרה"י לתוכה ולא מתוכה לרה"י, ואם הוציא והכניס פטור. שבת ו ע"א

15. עירובין ו ע"א

16. שם ד"ה כיצד

17. ריטב"א עירובין נט ע"א ד"ה עיר, ועי"ש קושיות על שיטת רש"י.

18. שמה ד"ה שאין

19. מילואים לפרשת יתרו

כרמלית היא רשות מיוחדת שהיא תקנת חכמים. מן התורה אין היא נחשבת כלום, ואין שום איסור לטלטל בתוכה וכן ממנה לכל רשות ואליה מכל רשות.

כרמלית ומקום פטור הן רשויות שחסר בהן תנאי אחד או יותר כדי שתהיינה רה"ר או רה"י. כמו שפירטנו קודם, דיני רה"י הם: מקום ד"ט על ד"ט שיש לו מחיצות עשרה (כולל מחיצות עומק וגובה) ודיני רה"ר הם: רוחב ט"ז אמה לפחות, משמשת רבים, לא מקורה ובלי מחיצות, וי"א שעוברים בה 60 ריבוא ביום.

רה"י בלי ד"ט על ד"ט

אלא אסקופה מקום פטור בעלמא הוא, כגון דלית ביה ד' על ד', וכי הא דכי אתא רב דימי אמר ר' יוחנן: מקום שאין בו ד' על ד' טפחים מותר לבני רשות היחיד ולבני רשות הרבים לכתף עליו. שבת ח ע"ב

כלומר שטח של פחות מד' על ד' כיוון שאינו חשוב שטח כלל – אם אינו מתבטל לרה"ר (במקרה שאינו גבוה ג' טפחים) ואינו ברה"י (שבתוכה אין צריך הנחה על מקום חשוב) – הרי הוא מקום פטור, ומותרת העברה ממנו ואליו מכל רשות ולכל רשות.

רה"י בלי מחיצות י' טפחים

אמר עולא: עמוד תשעה ברה"ר ורבים מכתפים עליו, וזרק, ונח על גביו חייב. מאי טעמא? פחות משלושה מדרס דרסי לה רבים משלושה עד תשעה לא מדרס דרסי ולא כתופי מכתפי, תשעה ודאי מכתפין עילויה. שבת ח ע"א

שטח של ד"ט על ד"ט שגבוה משלושה עד תשעה טפחים – הרי הוא כרמלית, שהרי רה"ר אינו, שכן הוא שטח בפני עצמו ומופרד מרה"ר (לא דרסי ליה רבים), ורה"י אינו, שכן אינו גבוה עשרה, ונתנו עליו רבנן שם כרמלית. אמנם יש דין מיוחד בעמוד תשעה טפחים (וי"א עד עשרה) בתנאי שרבים משתמשים בו – שדינו כרה"ר. אבל סתם תל, אם אינו גבוה עשרה, אינו רה"י אלא כרמלית או מקום פטור.

רה"ר מקורה

המעביר ד"א ברה"ר מקורה פטור לפי שאינו דומה לדגלי מדבר.

שבת צח ע"א

כלומר – רה"ר מקורה, אע"פ שפטור בה מדאורייתא על טלטול והעברה ואין עליו חיוב חטאת, מכל מקום אסור מדרבנן, שהחשיבו חכמים רה"ר מקורה ככרמלית ואסרו לטלטל בה ד"א ולהכניס ולהוציא ממנה לרה"י, שמא יבוא

להחליף עם רה"ר דאורייתא. וכן הדין לכל רה"ר שחסר בה תנאי אחד, ולפעמים גם אם חסרים בה שני תנאים, שמדאורייתא הרי היא אינה רה"ר, וחכמים גזרו עליה להיות ככרמלית – שמא יבואו להחליף ולטלטל ברה"ר.

רה"ר שאינה משמשת רבים

הגמרא שואלת מדוע אין מחשיבים את המדבר כרה"ר:

ולחשוב נמי מדבר, דהא תניא איזוהי רשות הרבים סרטיא ופלטיא גדולה ומבואות המפולשים והמדבר? אמר אביי: כאן בזמן שישראל שרויין במדבר, כאן בזמן הזה.

ומפרש רש"י:

בזמן שהיו ישראל במדבר חשיב רה"ר. בזמן הזה – אינו מקום הילוך לרבים דהולכי מדברות לא שכיחי.

משמע מדברי הגמ' כאן, המחשיבה את המדבר לכרמלית, וכן מדבריה על קרן זוית הסמוכה לרה"ר²⁰, שכל מקום שאין משתמשים בו רבים מכל סיבה שהיא, אע"פ שמתקיימים בו שאר תנאי רה"ר הרי הוא כרמלית.

לעומת זאת סובר הרמב"ם, שמדבר ויער הם רה"ר וכך לשונו:

איזו היא רה"ר: מדברות ויערים ושווקים ודרכים המפולשין להן.

שבת פ"ד ה"א

ומסביר שם הכסף משנה בשם רבנו אברהם בן הרמב"ם, שלדעת הרמב"ם כל מקום שהרבים יכולים להשתמש בו בנוחות הרי הוא רה"ר.

אמנם הכסף משנה הקשה עליו שם והרמב"ם נשאר בדעת יחיד. מכל-מקום יוצא, שלרוב הדעות מקום או שטח שאינו משמש רבים בקביעות, אינו נחשב רה"ר אלא כרמלית, ואילו לרמב"ם כל עוד המקום ראוי לשימוש רבים הרי הוא רשות הרבים.

רה"ר עם מחיצות

כמו שהבאנו בדין רשות היחיד, כל מקום המוקף מחיצות הרי הוא רה"ר. אבל לא ברור מה הדין בהיקף חלקי, כלומר משלוש רוחות בלבד, האם יחשב המקום המוקף כרה"ר או לא.

נאמר בגמרא:

והכרמלית. ואטו כולהו לאו כרמלית נינהו? כי אתא רב דימי אמר ר' יוחנן: לא נצרכה אלא לקרן זוית.

שבת ז ע"א

נחלקו הראשונים בפירוש מימרא זו. לדעת הרמב"ם באה הגמ' לומר שכל מקום המוקף שלוש מחיצות הרי הוא כרמלית מלכתחילה. כלומר, שמדאורייתא אינו נחשב רשות כלל אלא הוא מקום פטור, ומשום שהוא פתוח לרה"ר גזרו חכמים שאסור לטלטל בו שמה יבוא להחליף ולטלטל ברה"ר. וכך לשונו:

וכן קרן זוית הסמוכה לרשות הרבים, והוא המקום שמוקף שלוש מחיצות והרוח הרביעית הוא רה"ר, כגון מבוי שאין לו לחי או קורה ברוח רביעית כל אלו כרמלית הן. שבת פי"ד ה"ד

לעומתו מפרש רש"י על הגמ' שם, ש"קרן זוית" פירושה בית שבנוי באלכסון בין שאר הבתים בצדי רה"ר, וממילא נוצר מקום שאינו נוח להילוך רבים, ומשום כך הינו ככרמלית. ואילו לגבי מקום המוקף מחיצות משלוש רוחות סובר רש"י שהוא רה"ר מדאורייתא, ורבנן הוסיפו בו דין כרמלית באיסור טלטול אם הוא פתוח לרה"ר או לכרמלית. וכן על הדין שמביאה הגמ' ש"הזורק (מרה"ר) למבוי, יש לו לחי חייב" מפרש רש"י:

ואף-על-גב דאין לו לחי, דשלוש מחיצות דאורייתא.

עירובין יב ע"ב

וכן כתבו גם הרשב"א והריטב"א שם.

מכל-מקום יוצא, שמקום המוקף שלוש מחיצות להלכה למעשה אינו רה"ר אלא כרמלית מדרבנן, ומדאורייתא דינו או כרה"ר או כמקום פטור.

דרכים להיתר טלטול

כדי להתיר טלטול ברה"ר ובכרמלית יש להופכן לרה"ר. כזכור, רשות היחיד דורשת מחיצות מכל צדדיה (רמב"ם) או לפחות משלושה (רש"י וכו'), ולכן נצטרך להקיף את רה"ר ואת הכרמלית במחיצות. אולם יש הבדל בין מחיצות שהופכות כרמלית לרה"ר לבין מחיצות שהופכות רה"ר לרה"ר. תחילה נדון במחיצות הכרמלית ואח"כ נשווה ביניהן למחיצות רה"ר. כמו שכתבנו, שלושה סוגי מחיצות יוצרים רה"ר: מחיצות היקף, מחיצות גובה ומחיצות עומק. מחיצות היקף מתחלקות לכמה סוגים. המחיצה המושלמת היא קיר. כאשר הכרמלית מוקפת קירות, הרי היא ודאי רה"ר. (אם היא מוקפת מחיצות רק משלושה כיוונים מתוך הארבעה, תיקנו חכמים להכשירה בלחי או בקורה, וכן אם היא מפולשת מצד לצד לכרמלית אחרת, ואילו אם היא מפולשת מצד לצד לרה"ר צריכה הכשר בדת מצד אחד וצורת הפתח מצד שני). קיר לצורך זה הוא כל מחיצה שעומדת ברוח מצויה, ויש בה עשרה טפחים.

כיוון שכרמלית הינה תקנה מדרבנן, הקלו בה חכמים ותיקנו שהיקף הכרמלית לעשותה רה"ר, יכול להתבצע גם על-ידי צורת הפתח:

דאמר רבין בר רב אדא אמר רבי יצחק: מעשה באדם אחד מבקעת בית חורתן שנעץ ד' קונדיסין בארבע פינות השדה ומתח זמורה עליהם, ובא מעשה לפני חכמים והתירו לו לענין כלאיים. ואמר ריש לקיש: כדרך שהתירו לו לענין כלאיים כך התירו לו לעניין שבת. עירובין יא ע"א

וכך נפסק להלכה²¹. צורת הפתח נעשית ע"י שני עמודים ועל גביהם עמוד או קנה או חוט שיוצרים צורת פתח. בדרך זו מערבים היום את רוב הישובים והערים. לעומת כרמלית שמותרת בצוה"פ, "רה"ר עצמה אינה ניתרת אלא בדלתות²². כלומר, כדי להפוך רה"ר דאורייתא לרה"י יש צורך במחיצות שלמות שאין הרבים עוברים דרכן, ובפתחים צריך שיהיו דלתות שנסגרות בלילה (שו"ע), וי"א שדי אם תהיינה ראויות להינצל כלומר שאין דבר המפריע להן להינצל כגון ערימות עפר²³. שאר המחיצות – אפילו אלו ששינו בבחייתא שהן העושות רה"י דאורייתא – אינן מועילות להפוך רשות הרבים לרשות היחיד, ויש לדון אם הם מקנים לה שם כרמלית.

עירוב ערים על-ידי מחיצות גרועות

צריך לדון למעשה, במצבים קיימים בכמה ערים, כגון גוש דן וערים נוספות, בהם רוב העיר מוקפת במחיצות גרועות, טבעיות או מלאכותיות, כגון: ים, נהר, תל גבוה י"ט (תל המתלקט), קירות שהעומד מרובה על הפרוץ, וצורת הפתח בתנאים שונים.

מחיצות בידי שמים

כתב הרב נעמן וסרצוג בעניין תל-אביב שמוקפת במחיצות טבעיות משלוש רוחות (הים, נחל איילון והירקון):

הלא כך כתוב בשו"ע או"ח סי' שס"ג – "מקום שיש לו ג' מחיצות אסרו חכמים לטלטל בו עד שיעשה שום תיקון ברביעית", ולכן אפילו יש בה ששים ריבוא אינה רה"ר דאורייתא. תחומין יא עמ' 165, ע"ש מאמרו

כבר כתבנו שלכו"ע מקום המוקף שלוש מחיצות הרי מדאורייתא הוא רה"י או מקום פטור, ומדרכנן הוא כרמלית. אולם, גדר חדש נכנס כאן, והוא גדר "קרפף שלא הוקף לדירה". חכמים גזרו שהיקף מחיצות, אע"פ שמדאורייתא יוצר רה"י, אם לא הוקף עבור מגורי בני אדם – אסור לטלטל בו, וכך בגמרא:

21. רמב"ם שבת פט"ז הי"ט; שו"ע או"ח שסכ"י

22. שו"ע או"ח סדר ב

23. רמב"ם שבת פ"ז ה"י

אמר עולא א"ר יוחנן: קרפף יותר מבית סאתיים שלא הוקף, ואפילו כור ואפילו כוריים, הזורק לתוכו (רש"י: מרה"ר) חייב. מאי טעמא? מחיצה היא אלא שלא הוקפה לדירה. עירובין סז ע"ב

וכך כותב המ"א: "קרפף, מדאורייתא הוא רה"י גמור"²⁴. ונראה באמת כמ"ש הרב וסרצוג, שכיוון שתל-אביב מוקפת בים ובשני נחלים, הרי היא מוקפת משלושה כיוונים ומדאורייתא דינה כרה"י גמורה או אפילו כמקום פטור, ומגזירת חכמים נעשתה כרמלית, וניתרת בעירוב צוה"פ.

אולם כתב הבה"ל בשם התוס'²⁵ והרמב"ן בעניין מחיצות העשויות בידי שמיים, "דכל היכי שהם רחוקים טובא עד כדי שאינו מוצא את עצמו בתוך מחיצות לא מקרי מחיצות, וכדמוכת מההיא דבבל נמי מקיף לה פרת מהך גיסא ודגלת מהאי גיסא"²⁶. יוצא מדבריו, שגם בנידון דידן (גוש דן) אין להחשיבו כרמלית בגלל המחיצות הנ"ל, כיוון שאינן מורגשות לעומד באמצע, וגם אם חלק מהמחיצות כן נעשו בידי אדם – מכל מקום רוב המחיצות נעשו בידי שמיים.

אם כן, כדי להחשיב את גוש דן וכל רה"ר אחרת כרמלית יש צורך במחיצות שנעשו בידי אדם משלוש רוחות לפחות. אמנם הט"ז בתשובה לקהילה שעירם הייתה מוקפת נהר, אסר להם את הטלטול בעיר, אך לא ראינו שם שפסל את הנהר מלשמש כמחיצה מטעם שאינו מורגש לעומדים באמצע, אלא מסיבה אחרת²⁷. אך ייתכן שאותה העיר הייתה קטנה והיקף הנהר היה מורגש בה ואין מכאן הוכחה.

מסיבה זו גם ערים שנמצאות על הרים ומוקפות ואדיות של תל המתלקט (ירידה של עשרה טפחים (גובה מחיצה) תוך ארבע אמות) אינן יכולות לסמוך עליו שיהפוך את העיר לרה"י דאורייתא שתהיה ניתרת בצוה"פ, כיוון שאין המחיצה ניכרת באמצע²⁸.

עומד מרובה על הפרוץ

דרך נוספת להפוך את רה"ר לכרמלית היא ע"י שלוש מחיצות בהן העומד מרובה על הפרוץ, שכך נפסק הדין:

ובלבד שיהא גדר גבוה עשרה טפחים ולא יהיו פרצות יתירות על הבניין. עירובין פ"א מ"ח

24. או"ח שמו ס"ק א

25. עירובין כב ע"ב ד"ה דילמא

26. שמו ד"ה קרפף

27. שסג ד"ה תשובה, ע"ש שפסל את הנהר מלשמש כעירוב מפני שהוא קופא בחורף, ועל-כן פסול לדעתו כל ימות השנה.

28. לפי זה לדעת הט"ז ניתן יהיה לסמוך על "תל המתלקט" ביישובים ובערים קטנות.

כדי לסבר את האוזן נאמר כי גם מחיצות הבטון בין הנתיבים בכביש גהה, כנתיבי איילון ובכביש חוצה שומרון, שמקיפים יחד את אזור רמת גן גבעתיים ובני ברק, יכולות לשמש מחיצות שיהפכו את הערים הנ"ל לכרמלית שניתרת בצוה"פ, וזאת בתנאי שגבהן הוא מינימום עשרה טפחים ושעירוב צוה"פ לא יעמוד ממש צמוד למחיצות, אלא במרחק של לפחות שלושה טפחים מהן²⁹.

היתר ע"י עירוב בצוה"פ בלבד נידון בבה"ל³⁰, שתמה שם על ההיתר שנוהגים העולם לטלטל ברשות הרבים שלא עוברים בה שישים ריבוא ע"י צורת הפתח, על אף שהוא ספק דאורייתא! וכותב שם, שאפשר שסומכים על הרמב"ם שלדעתו אין המעבר של הרבים דרך המחיצה מבטל אותה, וע"י היקף בצוה"פ נפקע שם רה"ר מדאורייתא ונוצרה כרמלית, ואז הספק אם צריך שישים ריבוא או לא הופך לספק דרבנן, ובספק דרבנן יש להקל ולומר שצריך שישים ריבוא, ורה"ר שכזאת הייתה מלכתחילה כרמלית, והותרה מראש בצורת הפתח. אמנם זה יועיל רק במקום שאין בו שישים ריבוא, אבל בערים עם שישים ריבוא לא יועיל היתרו של הבה"ל.

חידוש מעניין מחדש החזון אי"ש³¹. הוא כותב שכל רחוב עם בתים משני צדדיו שנגמר בצומת T, כאשר מולו, בראש ה-T, יש בית, הרי הוא רה"ר מכיוון שיש לו שלוש מחיצות של עומד מרובה על הפרוץ: הבתים משני צידי הרחוב מהווים שתי מחיצות, והבית מול קצה הרחוב מהווה את הדופן השלישית. כל זאת כמובן בתנאי שאמנם בשני צידי הרחוב העומד מרובה על הפרוץ, כלומר – האורך המצורף של כל הבתים מרובה על גודל החצרות שמפרידות ביניהם. במצב כזה הרי שלוש מחיצות של העומד המרובה הן מחיצות גמורות מדאורייתא, והרחוב הרי הוא רה"ר. ומתוך כך, כל רחוב שנפתח לרחוב באופן הנ"ל, נחשב הדבר כאילו נגמר גם הוא בקיר, שהרי עומד מרובה על הפרוץ הוא מחיצה גמורה, גם אם לעיני בשר זה לא נראה, וא"כ יש לו שלוש מחיצות שבהן העומד מרובה על הפרוץ. דרך "סגירה" זו של הרחובות לא תועיל אמנם ברחובות שאין להם את שלוש המחיצות הנ"ל, כלומר שאינם נגמרים בצומת T שבסופה בית, וכן אינם נפתחים לרחוב כזה. רחובות כאלה הם למשל: דרך השלום בר"ג ובת"א, רחוב ז'בוטינסקי בפ"ת ור"ג, וכן דרך בגין וכביש הרצל בירושלים ודומיהם. רחובות כאלה אי אפשר לערב בצוה"פ לפי סברת החזו"א, ולכן אם נסמוך רק על סברתו נצטרך להקיף בעירוב רק את הרחובות שממילא מדאורייתא הם רה"ר, ולא את הרחובות שאינם כאלה, שאם לא כן, הם יפסלו את העירוב המתיר את שאר הרחובות.

29. שו"ע או"ח שנוח, ח

30. ססד ד"ה ואחר שעשה לה

31. או"ח סי' קז

גדר המערכת

עניין נוסף הטעון בדיקה הוא עניין גדר הגבול. שכן שלושה מארבעת צידי הגבול של מדינת ישראל מוקפים גדר, הרי לנו מחיצות בידי אדם לשלוש רוחות ונהייתה הארץ כולה כרה"י דאורייתא! (גבול הצפון וגבול מזרח לפחות עד ים המלח מתוחמים ע"י גדר המערכת. הגבול הדרומי עם ירדן והגבול עם מצרים אינם מגודרים במלואם, אך ודאי שבחלקם הם כן מגודרים, ויש לבדוק אם עומד מרובה על הפרוץ). ואף שגדר המערכת אינה ניכרת לעומד באמצע, מ"מ דין זה נאמר רק על מחיצות שנעשו בידי שמים.

סיכום

ראינו אם כן, כי יש דרכים להפוך רה"ר דאורייתא לכרמלית שתהיה ניתרת בצוה"פ והן: מחיצות בידי שמים, בתנאי שהן קרובות ומורגשות לעומד באמצע, מחיצות עומד מרובה משלוש רוחות המצויות בגדר הגבול, במחיצות ההפרדה מבטון שבכבישים, ובקירות הבתים ברחובות עירוניים.

דין עירוב חצרות

לאחר הפיכת הכרמלית לרה"י נוצרה לנו רה"י גדולה ורשויות היחיד נוספות שפתוחות אליה. מציאות זו הייתה קיימת בעבר בחצרות שכמה בתים היו פתוחים אליהן, ובמבואות שכמה חצרות היו פתוחות אליהם.

וכך נאמר בברייתא:

חצרות של רבים ומבואות של רבים שאינן מפולשים, עירבו – מותרים,
לא עירבו – אסורים. שבת ו ע"א

כדי שלא יבואו ויאמרו שכשם שמותר לטלטל מרה"י אחת לשניה כך מותר להעביר מרה"י לרה"ר, גזרו שלמה ובית דינו, שיצטרכו כל בני חצר או מבוי שרוצים להוציא מרשויותיהם לרה"י שנייה, לערב עירובי חצרות. עירוב זה נעשה ע"י פת שגובים מכל דיירי החצר ומניחים בבית אחד.

וכך בשו"ע:

חצר שהרבה בתים פתוחים לתוכו אסרו חכמים לטלטל מבתיהם עד שיערבו דהיינו שגובים פת מכל בית ובית ונותנים באחד מבתי החצרות שע"י כן אנו רואים כאילו כולם דרים באותו בית וכאילו כל החצר מיוחד לאותו בית. או"ח שסו א

צורה אחרת לעירוב היא ע"י כך שאחד מבני החצר מזכה את בני החצר כולה בפת שלו ע"י אחר, שמגביהה וקונה אותה בשביל כולם³².

מבטלי העירוב

כאשר יש בחצר יהודי שאינו רוצה להשתתף בעירוב של כולם, יכול הוא לבטל את רשותו בחצר לרשות כולם, ויותרו כולם בעירוב להוציא ולהכניס מבתיהם לחצר ולהפך, חוץ מלבית המבטל, שאסור להוציא ממנו לחצר ולהפך. אם לא רצה לבטל להם רשותו, בטל העירוב ואסור לאף אחד מבני החצר להוציא ולהכניס מביתו לחצר. לעומת זאת, אם יש גוי שותף בחצר (שדרים בה לפחות שני יהודים) אין מועיל שיבטל להם רשותו, אלא צריכים לשכור ממנו את רשותו, ורק כך מותר לערב. וכן הדין ביהודי המומר לחלל שבת בפרהסיא ומודה בעירוב, ששוכרים ממנו רשותו³³.

בערי הגולה, כשרצו היהודים לערב את עירם לא היו יכולים ללכת ולשכור מכל גוי וגוי את רשותו. הפתרון שנמצא היה לשכור את הרשות של כל העיר משר העיר. מקור הדין בגמרא, והוא עבר כמה שלבי פיתוח בדורות ראשונים ואחרונים.

וכך בגמרא:

עוד ריש לקיש ותלמידי דר' חנינא איקלעו לההוא פונדק, ולא הוה שוכר והוה משכיר. אמרו: מהו למיגר מיניה? כל היכא דלא מצי מסליק ליה לא תיבעי לך דלא אגרינא, כי תיבעו היכא דמצי מסליק ליה – מאי? כיון דמצי מסליק אגרינא, או דילמא השתא מיהא הא לא סלקיה? אמר להן ריש לקיש: נשכור, וכשנגיע אצל רבותינו שבדרום נשאל להן. אתו שיילו לר' אפס, אמר להן: יפה עשיתם ששכרתם. עירובין סה ע"ב

עיקר הדין המובן מהגמרא הוא, שמשכיר שיכול לסלק את השוכר מהבית – מותר לשכור ממנו את רשות השוכר, וכן כתב הרמב"ם³⁴.

הגמרא בהמשך³⁵ מקישה שוכר למערב ואומרת: "מה מערב אפילו שכירו ולקייטו, אף שוכר אפילו שכירו ולקייטו", כלומר – כשם שהשכיר יכול לערב אף ללא רשות אדוניו, כך יכול להשכיר את רשות אדוניו אף שלא בידיעתו, שכן יש לו תפיסה ברשות אדוניו. מכאן לומד הרשב"א: "ומסתברא שלא היה לו למשכיר

32. שו"ע או"ח שסו ט

33. שו"ע או"ח שפה ג, ד

34. עירובין פ"ב הי"ד

35. סו ע"א

ג"כ בהם תפיסת יד, שאילו כן – לא גרע משכירו ולקיטו³⁶. סברת הרשב"א היא, שכל מי שיש בידו זכות להשתמש בבית יש לו זכות להשכיר את הרשות לישראל בשביל העירוב. וכך כתב בעקבותיו הריב"ש³⁷, ולמד ממנו הרמ"א: "והוא הדין איש אחר שיש לו תפיסה בבית יכולים לשכור ממנו שלא גרע משכירו ולקיטו"³⁸.

השו"ע הרחיב דין זה, וכך לשונו:

אבל במקום שכל צרכי העיר אינם נעשים אלא על פי השר או הממונה שלו, ודאי ששכירות מהשר ההוא או משכירו ולקיטו מהני, שהרי יש לו רשות להושיב אנשיו וכלי מלחמתו בבתי בני העיר בשעת מלחמה שלא מדעתם. או"ח שצא א

כלומר, גם מי שיש לו זכות זמנית מכוח שלטון וכדו' להשתמש בבית, הרי הוא נחשב ראוי להשכיר את הבית. וכתב המשנ"ב בשם החיי אדם שכיוון שהמשטרה (או הצבא) יש להם סמכות – ולו רק בשעת חירום – להשתמש בבתי של אנשי העיר, אפשר לשכור את הרשות מהם שהם נחשבים כשכירו ולקיטו של בעה"ב³⁹.

וכן נהגו למעשה היום לשכור מהמשטרה או מהצבא את הרשות של הגויים ושל היהודים שנחשבים מומרים לעניין שמחללים שבת בפרהסיא (שדינם כגויים לעניין שיתוף חצרות ומבואות – שאין מועיל בהם שיבטלו רשותם), והשכירות מהם מועילה להתיר טלטול בכרמלית המעורבת.

מכל מקום מספר שאלות נותרו לעיון:

האחת – האם יש כיום למשטרה רשות על פי החוק להיכנס בשעת חירום לבתי העיר ולהשתמש בהם, או שאין סמכות כזו בידם, וכוחם הוא כפי הגדרתו של המשנ"ב: "אלא מתנהג הדבר ע"פ יועצי המדינה"⁴⁰, ובמצב כזה אין אפשרות לשכור את הרשויות מהם?

השנייה – בשאלת ה'חכם צבי' שמוכאת בבה"ל: מדוע תועיל הסמכות של שר העיר להניח כליו בשעת מלחמה, והרי עתה בכל אופן אינה שעת מלחמה? ותירץ שם, שמדובר בשר שיכול להתחיל מלחמה מדעתו ללא צורך להתיעץ ולהישמע לאף אחד, ולכן בכל שעה ושעה קיים הפוטנציאל של שעת מלחמה, ובכל שעה ושעה יש לו (לשר) רשות פוטנציאלית להשתמש בבתיים. אבל בזמננו, אין למשטרה או לצבא זכות לפתוח במלחמה "בכל עת" כידוע, וחזרה לכאורה קושיית ה'חכם צבי' למקומה!

36. סה ע"ב ד"ה ולא הוה תמן שוכר

37. שו"ת הריב"ש סי' תכז

38. או"ח שפכ יה

39. שם ס"ק יח

40. שצא ס"ק טו

גם אם נתרץ את קושיית ה'חכם צבי', עדיין תישאר בעיה בעניין הקונסוליות המצויות בחלק מן הערים, ששטחן אינו בריבונות ישראל כלל, וגם בשעת חירום אין לאף אחד זכות להשתמש בשטח הקונסוליה, איך תועיל במקרה זה השכירות מהמשטרה או מהצבא? אלא שבדאי יצטרכו לשכור מהקונסוליה עצמה את רשותה, (אם יש בכלל בסמכותם להשכיר השטח, ואם ייחשבו כשכירו ולקיטו ביחס למדינה ששולחת אותם), ובזה צריך עיון גדול.

סיכום

אין ביכולת מאמר כה קצר להקיף את כל דיני רשויות השבת. בכל זאת ניסיתי לתמצת את הגדרות הרשויות, את עיקרי הדינים, ובעיקר לנסות להתייחס למציאות הקיימת בארץ ישראל, במיוחד בערים הגדולות, על מנת לעורר שאלות חשובות לדיון.

ונסיים בדברי אגדה:

נאמר במדרש:

יכול יהא בניין בית המקדש דוחה שבת! ? תלמוד לומר: "את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו אני ה'".
תורת כהנים ז ז

המשכן עניינו הוא כוח הרבים. הרבים שהשתתפו בבנייתו, הרבים שעבורם מוקרבים קרבנות הציבור, והרבים של "בתוכו" לא נאמר, אלא 'בתוכם'."

לעומתו, כוח השבת הוא כוח ההתכנסות של היחיד. ההימנעות ממלאכה, ההתכנסות בחיק המשפחה, ובעיקר המנוחה שבעבודת ה' ובלמוד התורה האישי של האדם עם עצמו בשבת, כשסוף סוף יש לו זמן. גם בשבת אין אנו שוכחים את הכלל, וקרבנות ציבור קרבים בשבת. אולם בשבת כוח היחיד מתגבר ומתכנס בעצמו, ואין מתפקידו להוציא לרשות הרבים את מה שיש בתוכו.

וקאמר להו משה לישראל: לא תפיקו ותיתו מרשות היחיד דידכו לרשות הרבים.
שבת צו ע"ב